

dedir. Hanefîler ile diğer bazı hukukçulara göre, afyon tedavi gibi mubah bir maksatla kullanılmışsa hüküm böyledir; keyif verici olarak kullanılması halinde ise hukukî işlemleri geçerli sayılır. Bu görüşü benimseyen hukukçular, akli dengeyi kaybetmenin genellikle aleyhte sonuçlar doğuracağı noktasından hareketle, afyon kullanan kimseyi haram bir fiili işlemesinden dolayı cezalandırmak ve bu durumu bir mazeret olarak kullanmasını önlemek gayesi gütmüşlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Âbidin, *Redd'ül-muhtâr*, Kahire 1386-89/1966-69, VI, 545-548; Ali el-Herevî, *el-Ebniye 'an hağâ'iki'l-edviye*, Tahran 1346, s. 39; Yûsuf el-Kardâvî, *el-Halâl ve'l-harâm*, Beyrut 1967, s. 68-69; Ayhan Songar, *Haşhaş Meşesi ve Türkiye*, İstanbul 1974, s. 17-18; Mâcid Ebû Ruhayye, *el-Eşribe ve ahkâmühâ*, Amman 1400/1980, s. 341-361; Ahmed el-Husarî, *el-Hudûd ve'l-eşribe*, Amman 1400/1980, s. 358 vd.; Mahmûd Seltût, *el-Fetâvâ*, Kahire 1403/1983, s. 369-376; Hell, "Afyon", *IA*, I, 146; C. E. Dubler, "Afyûn", *EI*² (İng.), I, 243; *TA*, I, 195-196; S. Shahnâvaz, "Afyûn", *Elr*, I, 594-598.

MUSTAFA BAKIR

AFYON ETNOGRAFYA MÜZESİ

Afyon'da Gedik Ahmed Paşa Medresesi'nde kurulan müze.

Günümüzde etnografya müzesi olarak kullanılan medrese, Gedik Ahmed Paşa tarafından Karaman seferi sırasında yaptırılan (877/1472-73) külliye'nin bir birimidir. Medrese ile birlikte cami, kütüphane, sıbyan mektebi, çeşme ve hamamı da mevcut olan bu külliye'nin mimarı, Gedik Ahmed Paşa'nın âzatlı kölesi Ayaz Ağa'dır. İmaret Medresesi veya Taş Medrese adıyla da anılan medrese, külliye'nin güneybatı köşesin-

de ve camiden iki metre kadar yükseklikteki teras üzerinde yer almaktadır. Bugüne kadar çeşitli maksatlarla kullanılan ve birkaç tamir gören bina, ilk defa 1928'de Afyon Halkevi'nin müzecilik ve sergi kolu ile Âsâr-ı Atika Muhipleri Cemiyeti tarafından taş eserler deposu olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1931 yılında müze müdürü olan Süleyman Hilmi [Gönçer] burayı bir müze şeklinde düzenlemiş, bu maksatla binada bazı tâdilât ve tamirat yapılmıştır. Yazlık dersane olarak kullanılan eyvanın önü bir duvarla kapatılmış, hücreler arasındaki duvarlarla kapılar kaldırılarak mekânlar birleştirilmiş, binanın üstü bakırla kaplanmış, dış kaplamanın bazı yerleri yenilenerek 1933 yılında ziyarete açılmıştır.

Bu tarihten sonra gittikçe gelişen müze, 1970 yılına kadar arkeolojik ve etnografik eserlerin birlikte sergilendiği bir karma müze olarak hizmet vermiştir. Ancak 1971'de yeni bir müze binası yapılıncaya arkeolojik eserler oraya taşınmış, eski bina ise taş eserler deposu olarak kullanılmaya devam etmiştir. 1978'de etnografik eserlerin ayrı bir binada sergilenmesine karar verilince, medrese yeniden tamire alınarak ikinci bir düzenlemeye tâbi tutulmuştur. Bu sırada, bakır kubbe kaplaması yenilenmiş, dış cephede gerekli tamirat yapılmış, taban aslına uygun olarak imitasyon altıgen tuğlalarla kaplanmış, bahçe tanzimi, iç avlu taban kaplaması, teşhir vitrinleri ve aydınlatma sistemi tamamlanarak 1989 yılı başında ziyarete açılmıştır. Müzenin dış bahçesinde çeşitli dönemlere ait İslâmî mezar taşları, mimari parçalar ve 1950'li yıllara kadar yörede kullanılagelen topak ev (yörük evi) sergilenmektedir. İç bahçede revaklar altında İslâmî kitâbeler, Türk-

men mezar taşları, ahşap ve demir mimari parçalar teşhir edilmekte, doğu kanattaki hücrelerden bazılarında tarım araç gereçleri, orta hücrelerde İslâmî sikkeler ve son iki hücrede ise çeşitli savaş aletleri yer almaktadır. Batı kanattaki hücrelerde bir Afyon evi ile bölgeye has tekstil örnekleri, kadın ve erkek takıları, süs eşyaları ve o yöreye mahsus elbiseler bulunmaktadır. Yazlık dershanede yazma eserlerle hat levhaları, tekke eşyaları, yazı ve ölçme aletleri, kışık dershanede ise keçecilik, yemenicilik, demircilik gibi mahallî el zanaatlarından örnekler sergilenmektedir. Güney cephe'deki hücrelerde idarî bölümler yer almakta, Afyonkarahisar mutfağı ve bez dokuma atölyesi teşhir edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Afyon İl Yıllığı 1967, İstanbul 1968, s. 193-195; *Afyon İl Yıllığı* 1973, Ankara 1973, s. 74-75; Mehmet Önder, *The Museums of Turkey*, İstanbul 1983, s. 16; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1983, s. 117.

AHMET TOPTAŞ

AFYON ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

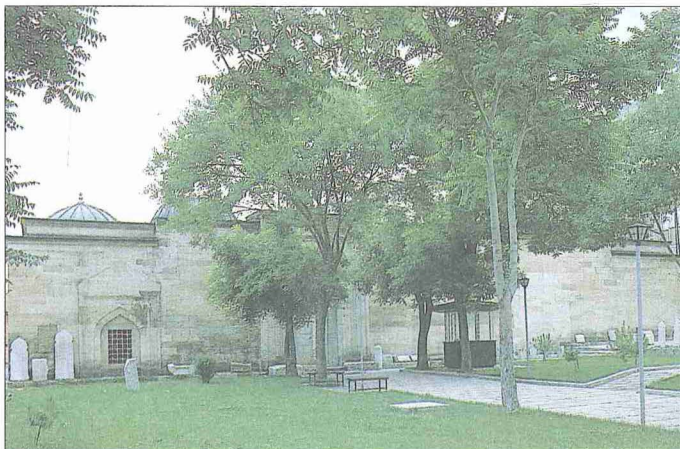
AFYONKARAHİSAR

İçbatı Anadolu'da şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Şehre adını veren koyu renkli volkanik kayalardan oluşan ve üzerinde hisar bulunan dik yamaçlı tepenin eteğinde 1010 m. yükseklikte kurulmuştur.

Eski adı Karahisâr-ı Sâhib olup Karahisar ismi, şehrin ortasında yükselen kayalığın renginden ve üstünde bulunan hisardan gelir. Sâhib ise, Anadolu Selçukluları'nın son devirlerinde yaşayan ve Moğol istilâsı sırasında buraya sığınan Sâhib Ata Fahreddin Ali Bey'in adıyla ilgilidir. Bazı Osmanlı kaynaklarında şehre Sâhib'ün Karahisarı denildiği gibi C. Zeno da buradan Saibcarascar şeklinde bahseder. Sonraları şöhret bulan Afyon adı ise bu bölgede eskiden beri geniş ölçüde yapılan haşhaş ekimine dayanır. Seyyah Tavernier şehrin ismini Aphiom Carassar, diğer bazı Avrupalı seyyahlar Afiun şeklinde zikrederler.

Eski çağlarda meskûn bir yer olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir.

Afyon
Etnografya
Müzesi

Bizanslılar zamanında adı geçen Akroinos Kalesi'nin burada bulunduğu sanılmaktadır. Kale Bizanslılar zamanında müslüman Arap ve Türk akınlarna Hedef olmuştur. Hatta Seyyid Battal Gazî'nin bu kale önlerinde şehid düştüğü rivayet edilir. Şehir yakınlarındaki Altıgöz Köprüsü'nün kitabesi, bölgenin XIII. yüzyıl başlarında, muhtemelen 1210'dan önce Türkler'in eline geçtiğini göstermektedir. Bir müddet Sâhiboğulları'nın hâkimiyeti altında kalan şehir, 1341'den sonra akrabalık münasebetiyle Germiyanogulları'nın idaresine geçti. Germiyanoglu Hızır Paşa burada Mevlîğin yerleşmesinde önemli rol oynadı. II. Yâkub Bey zamanında ise Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı ülkesine katıldı. Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'un askerlerince tahrip edilen şehir tekrar Yâkub Bey'in eline geçti ve 1428'e kadar onun idaresinde kaldı. Yâkub Bey'in 1428'de ölümü üzerine, vasiyeti gereğince kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girdi. Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarında şehir Karaman Beyliği sınırında bulunduğu için önemini korudu. Fâtih Sultan Mehmed'in Karaman seferleri sırasında, stratejik özelliği dolayısıyla, askerî harekâtın başlıca merkezlerinden biri oldu ve bu mücadeleler esnasında Şehzade Mustafa bir müddet burada kaldı. Şehir Hersekzâde Ahmed Paşa'nın Memlûkler üzerine yaptığı harekâtta da merkez üs vazifesini gördü. XVII. yüzyıldan itibaren başlayan çeşitli Celâlî isyanları burayı da etkisi altına aldı. Celâlî Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan Kütahya'yı alamayınca, 1602'de kışlamak üzere şehre geldi. 1604'te Tavi Halil, Bolvadin'i yakıp yıktı. 1631'de, Baba Ömer adlı eşkiya tarafından yağmalandı. Ardından şehir, 1648'de isyan eden Haydaroğlu adlı şaikin baskınına uğradı. Bilhassa bu sonuncusu şehir halkı üzerine büyük korku saldı. 1658'de, Abaza Hasan'a yenilen Murtaza Paşa buraya çekilip Köprü-

lû Mehmed Paşa'dan yardım bekledi. Afyon'da bundan sonra da birtakım hadiseler cereyan etti, fakat diğerleri kadar büyük tesir uyandırmadı. 1833'te bir süre Mısırlı İbrâhim Paşa'nın eline geçen şehir, Millî Mücadele yıllarında bir yıl kadar Yunan işgalinde kaldı. Afyon İstiklâl Harbi'nde Türk askerî harekâtının en önemli cephesini teşkil etti. Bizzat Atatürk'ün kumanda ettiği Büyük Taarruz sonunda Yunan kuvvetleri bozguna uğratıldı ve şehir, 27 Ağustos 1922'de kurtarıldı. Bu tarih bugün Afyon'un kurtuluş günü olarak kutlanmaktadır.

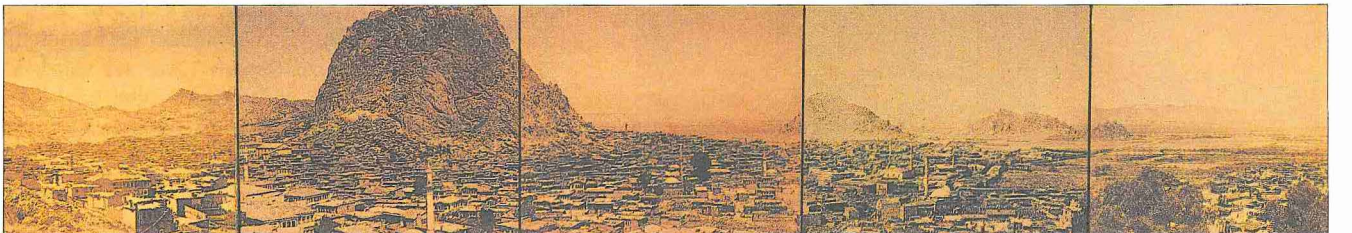
Afyon, Osmanlı idarî teşkilâtında Anadolu eyaletine bağlı bir sancak merkezi idi. "Karahisâr-ı Sâhib" adıyla anılan bu sancağın XVI. yüzyıl tahrir defterlerine göre sekiz kazası vardı. Bunlar Kırhisar veya Kayrhisar, Ulu Sincanlı, Kiçi Sincanlı, Sandıklı, Çöl, Şuhut, Bolvadin ve Barçanlı kazaları idi. Bu sayı XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'ye göre dokuz kadardır. Muhtemelen XIX. yüzyıla kadar bu durumunu koruyan sancak, 1839'da Hüdâvendigâr adı altında teşkil edilen eyaletin içinde sayıldı. Önceleri merkezden tayin edilen sancak beyleri tarafından idare edilmekte iken bu son tarihte kaymakamlık, 1867'de mutasarrıflık olarak idarî teşkilâttaki yerini korudu. Daha sonra ise vilâyet oldu (1922).

Afyonkarahisar Osmanlılar zamanında nüfus, fizikî yapı ve ekonomik yönden büyük gelişme gösterdi. Bu devirde bir kale-şehir olarak ovaya doğru gelişmeye başladı. Evliya Çelebi'ye göre, II. Selim zamanında tamir edilen kalenin içinde Selçuklular'dan kalma bir mescid harabesi bulunmaktaydı. 200 kadar muhafızı olan kalede ayrıca siyasi suçluların bulunduğu bir de hapisane vardı. XII. yüzyıl ortalarına kadar yerleşim kale içinde olmakla birlikte XIII. yüzyılda şehir, kale dışına ve güneybatı eteklerine doğru yayıldı. XV. ve XVI.

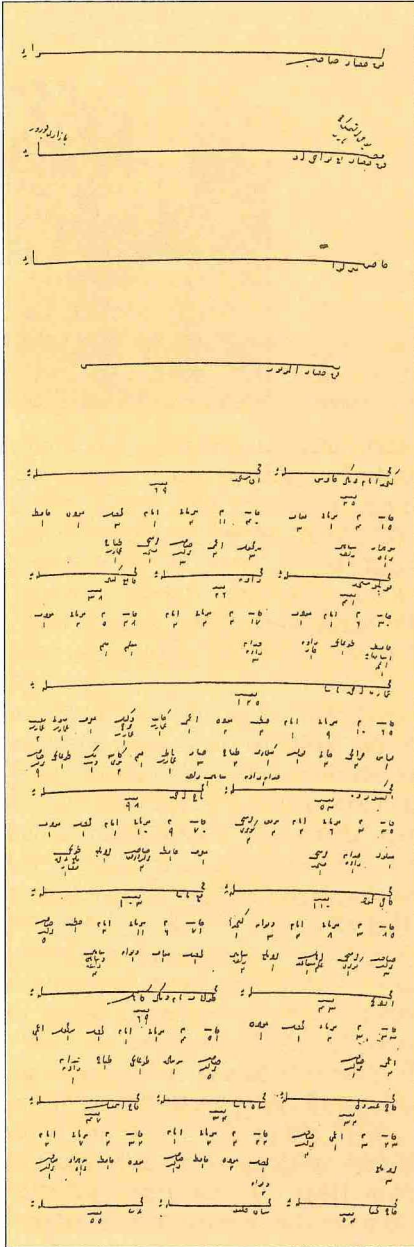
yüzyılda kalenin güney ve doğusunda yeni mahallelerin kurulmasıyla şehir büyüdü; bu büyüme XVII. yüzyılda doğru istikametine doğru oldu. Şehrin XVI. yüzyılda otuz beş kadar mahallesi vardı. Nüfusça kalabalık mahalleleri Kasımpaşa, İmâret-i Ahmed Paşa, Akmesicid, Tâc Ahmed, Câmî-i Kebîr (Ulucami), Ardıç, Bahşi, Arab, Fakih Paşa, Efecik, Burmalu, Şehreküstü adlı mahalleler idi. Ayrıca şehirde XVI. yüzyılın sonunda iki hristiyan, bir yahudi mahallesi mevcuttu. Nüfusu, 1529'da 8500 kadar olup bunun 300'ü hristiyan, yetmiş yahudi idi (BA, TD, nr. 147, s. 4-25). 1572'de şehirde 8700'ü müslim, 500'ü hristiyan, 200'ü yahudi olmak üzere toplam 9400 kişi yaşamaktaydı (TK, TD, nr. 154, vr. 1^a-10^b). XVII. yüzyılda oldukça gelişen şehirde Evliya Çelebi'ye göre kırk iki mahalle, 20.000 kadar da nüfus bulunmaktaydı. XVIII. yüzyılda hemen hemen aynı kalan nüfus, 1890'da 17.436, 1902'de 33.000 olarak tesbit edilmiştir. Bu nüfus artışı, şehre demiryolunun ulaşması ve dışarıdan getirilen göçmenler sebebiyle olmuştur.

Şehir ekonomisi Osmanlılar devrinde daha çok ziraata ve küçük el sanatlarına dayanmaktaydı. XVI. yüzyıl sonlarında Afyon'da iki bedesten, beş han, 800'e yakın dükkân, bir boyahane, bir mum imalâthanesi vardı (TK, TD, nr. 575, vr. 6^b vd.). Evliya Çelebi'ye göre, XVII. yüzyıl ortalarında şehirde on dokuz han, 2048 dükkân bulunuyordu ve özellikle dericilik çok gelişmişti. Ayrıca 100 kadar yağ imalâthanesi mevcuttu. 1175 (1761) tarihli bir sicil kaydına göre şehir esnafı arasında demirci, ipekçi, bezci, mutaf, terzi, kavukçu, boyacı, hallaç, ayak-kabıcı, kuyumcu, nalbant, ekmekçi, kalaycı, debbağ, berber, kasap, saraç, sandıkçı ve keçeciler bulunmaktaydı. Şehirde her türlü malın satıldığı dört pazar yeri vardı ve burada nisbeten canlı bir ticaret yapıyordu. Afyon'un önem-

XIX. yüzyıl sonlarındaki Afyonkarahisar'ın görünüşü (İÜ Ktp., nr. 90772)

XVI. yüzyılın ilk yarısında Afyonkarahisar'ın mahalleleri
(BA, TD, nr. 438, s. 155-156)

li bir ulaşım merkezi olması, İç Anadolu'yu Ege ve Marmara kıyılarına ulaştıran yolun kavşak noktasında bulunması, ticaretin gelişmesinde rol oynadı. Ayrıca şehir XIX. yüzyıl sonlarında döşenen demiryollarının kesiştiği yerde bulunması sebebiyle gelişmesini sürdürdü. Bu devirde Konya ve İzmir istasyonlarına bağlanan yollar çevresinde oteller, büyük mağazalar, gazino ve kahvehaneler, şehir merkezini Eskişehir-Konya demiryolu üzerindeki istasyona bağlayan yol üzerinde de "Uzunçarşı" adı verilen yeni bir ticaret merkezi ortaya çıktı. Bu gelişmeye paralel olarak ticaret, eğitim ve idare yapısının sayısı arttı. 1890'da şehirde 3484 ev, yedi han, üç gazino, 1081 dükkân, beş büyük mağaza, yedi boyahane, iki eczahane; 1898'de on dört medrese, bir idâdî, iki ilkokul, on üç sıbyan mektebi bulunuyordu. Civarda geniş ölçüde ziraatı yapılan haşhaş, XIX. yüzyıla doğru şehir ekonomisinde daha da önem kazandı.

Osmanlılar zamanında önemli bir kültür potansiyeline sahip olduğu anlaşılan şehirde birçok şair, ilim adamı, sanatçı ve hattat yetişmiştir. Ayrıca burada Selçuklu, Germiyan ve Osmanlı dönemlerinden kalma birçok tarihî eser mevcuttur. Ulucami (1273), Kubbeli Cami (1330), Arasta Mescidi (1355), Akmesicid (1397), Kâbe Mescidi (1397), Gedik Ahmed Paşa Külliyesi (1472 [?]), Mısıri Camii (1493), İmaret Camii (1572), Çavuşbaşı Camii (1575), Yenicami (1711), Çiftehamam, Kasımpaşa Hamamı (1475) bunların en önemlileridir. Osmanlı mimarisinin güzel örneklerinden biri olan Gedik Ahmed Paşa Külliyesi'nde medrese öğrencilerinden başka kırk kadar hizmetli bulunuyor, şehrin ticaret yolları üzerinde olması sebebiyle, imarette gelip geçene yemek dağıtılıyordu. Bunlardan başka çevre ilçelerde de bazı tarihî eserler vardır. Şehir yakınlarındaki Altıgöz Köprüsü, Kırkgöz Köprüsü, Sincan'da Sinan Paşa Camii (1516), Sultandağ'da Çarşı Camii (1458), Sâhib Ata Kervansarayı (1249), Şuhut'ta Kubbeli Mescid (1374), Ulucami veya Çarşı Camii (1415), Bolvadin'de Rüstem Paşa Camii (XVI. yüzyıl), İhsaniye kasabası yakınlarında Döğ

Kervansarayı (XV. yüzyıl) ve Eğret Hanı (1278) bunlar arasında sayılabilir.

Afyon şehrinin nüfusu 1927'de 25.000'i bulmaz iken gittikçe artarak 1950'de 30.000'e, 1980'de 75.000'e, 1985 nüfus sayımına göre ise 90.000'e yaklaşmıştır (87.033). Önemli fabrikalar çimento, şeker, tuğla-kiremit, lastik ayakkabı üretimi ile ilgilidir. Cumhuriyet döneminde, eğitim ve öğretim kurumlarının sayısında da artış olmuş, pek çok ilk ve orta dereceli okul açılmıştır. İlde son yıllarda bilhassa meslekî ve teknik eğitimle ilgili orta ve lise düzeyindeki okulların sayısı artmıştır. Ayrıca, Anadolu Üniversitesi'ne bağlı Malî Bilimler Yüksek Okulu da Afyon'dadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1989 istatistiklerine göre Afyon il ve ilçe merkezlerinde 228, kasaba ve köylerinde ise 646 cami bulunmaktadır. Bugün Hıdırlık tepesi ile kale arasında yer alan mahallelerin gelişmesiyle batı tarafındaki düzlüğe doğru yayılma gösteren Afyon'da, 1922 Başkumandanlık Meydan Savaşı hâtiyasına yapılan Kocatepe Anıtı ile Avusturyalı heykeltıraş H. Krippel'in şehrin kurtuluşunu temsil eden Zafer Anıtı özellikle dikkati çeker.

Afyonkarahisar şehrinin merkez olduğu il Eskişehir, Konya, Isparta, Burdur, Denizli, Uşak ve Kütahya illeri ile kuşatılmıştır. Merkez ilçeden başka Başmakçı, Bayat, Bolvadin, Çay, Dazkırı, Dinar, Emirdağ, İhsaniye, İscehisar, Sandıklı, Sincanlı, Sultandağı ve Şuhut adlı on üç ilçeye ve yirmi bir bucağa ayrılmıştır; sınırları içerisinde 488 köy bulunmaktadır. 14.230 km² genişliğindeki Afyonkarahisar ilinin 1985 sayımına göre nüfusu 666.978, nüfus yoğunluğu ise 47 idi.

Afyonkarahisar'dan
bir görünüş

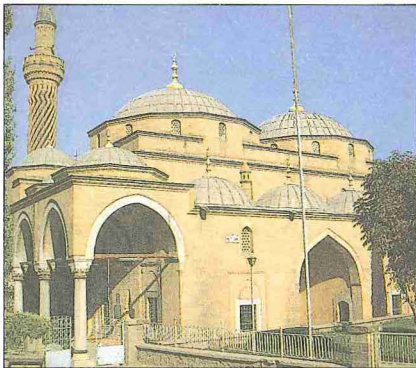
BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 147, s. 4-25; TK, TD, nr. 154, vr. 1^a-10^b; nr. 575, vr. 6^b vd.; Bertrand de la Broquière, *The Travels to Palestine and his return from Jerusalem overland to France during the years 1432-1433* (trc. T. Johnes), London 1807, s. 200; C. Zeno, *Commentarii del Viaggio in Persia*, Venedik 1558, s. 14; J. B. Tavernier, *Les Six Voyages en Turquie, en Perse et aux Indes*, Paris 1677, I, 87 vd.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 29-35; Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, İstanbul 1145, s. 641; C. Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und anderen umliegenden Ländern*, Hamburg 1837, III, 131-134; Ch. Texier, *Küçük Asya* (trc. Ali Suad), İstanbul 1339, II, 378-380; V. Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1894, IV, 224 vd.; *Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi* (1302), s. 466; (1314), s. 306; (1316), s. 367; Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, İstanbul 1929, II, 4-53; *Afyonkarahisar Vilâyeti Tarih ve Coğrafyası*, Afyon 1943; Edib Âlî Bakı, *Şer'iyye Sicillerine Göre Afyonkarahisar'da 17. ve 18. Asırlarda Meçhul Halk Tarihî*, Afyon 1951; Haydar Özdemir, *Afyon Vilâyeti Tarihçesi*, Afyon 1961; Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihî*, İzmir 1971; *Afyon İl Yıllığı* 1973, Ankara 1973; *Türkiye Mülki İdare Bölümleri: Belediyeler-Köyler*, Ankara 1977, s. 41-51; Sevgi Aktüre, 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti, *Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, Ankara 1981, s. 187-219; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1983, I, 89-184; *Taşpınar* (Afyon Halkevi Mecmuası), I/3-5, Ocak-Mart 1933, s. 57-58, 88-90, 119-120; III/33, Temmuz 1935, s. 158-160; IV/46, Ağustos 1936, s. 193; IV/47-48, Kasım-Aralık 1936, s. 214, 242, 244; IV/61, Ocak 1937, s. 7-9; IX/95, Aralık 1942, s. 197, 198; X/146-147, Mart-Nisan 1947, s. 393-398; Ekrem Kâmil, "Hicrî Onuncu-Milâdî Onaltıncı Asırda Yurdumuzu Dolaşan Arab Seyyahlardan Gazzî ve Mekki Seyahatnâmesi", *Tarih Semineri Dergisi*, I/2, İstanbul 1937, s. 34-35; Semavi Eyice, "La Fontaine et les citernes byzantines de la citadelle d'Afyon Karahisar", *Dumbarton Oaks Papers*, XXVII, Washington 1973, s. 303-307; Besim Darkot, "Karahisar", *İA*, VI, 277-280; Mordtmann-Fr. Taeschner, "Afyūn Kara Hışār", *El²* (İng.), I, 243-244.

FERİDUN EMECEN

Gedik Ahmed Paşa Camii - Afyonkarahisar

ÂGÂ BÜZÜRG-i TAHRÂNÎ

(آغا بزرگ تهرانی)

Muhammed Muhsin b. Âlî b.
Muhammed Rızâ Âgâ Büzürg-i Tahrânî
(1875-1970)

Şii müellifler hakkında yazdığı
eserlerle tanınan İranlı âlim.

Tahrân'da Muhsinî diye tanınan ve ticaretle uğraşan Şii bir ailenin çocuğudur. Kendisi Münzevî lakabı ile de anılır. İlk tahsilini Tahrân'da yaptı. 1886 yılında babasının düzenlediği bir merasimde kendisine dinî kıyafet giydirilerek Şeyh Âgâ Büzürg lakabı verildi. 1897'de Necef'e yerleşti. İran, Suriye, Mısır ve Hicaz'a yaptığı birkaç kısa seyahat dışında hayatını Irak'ta Şiiler'in mukaddes saydıkları şehirlerde geçirdi. Necef'te zamanın büyük Şia âlimlerinden hat, tecvid, edebiyat, mantık, fıkıh, usûl-i fıkıh ve matematik dersleri aldı; özellikle *el-Kifâye*'nin müellifi Ahund Molla Muhammed Kâzım-ı Horasânî'den (ö. 1911) istifade etti. Onun ölümü üzerine Sâmerre'ya giderek Mirza Muhammed Taki-i Şirâzî'nin ders halkasına girdi. *ez-Zerî'a* adlı büyük eserini burada yazmaya başladı. Sâmerre Medresesi'nde hocalık yaptı. Hocalarından rivayette bulunma ve talebelerine icâzet verme hususunda, çağdaş âlimlerle kıyas edilemeyecek kadar gayretli bir muhaddis idi. 1937'de Necef'e döndü ve orada öldü.

Eserleri. 1. *ez-Zerî'a ilâ teşânifi-ş-Şî'a*. Âgâ Büzürg daha Sâmerre'da iken, Şii edip, şair ve âlimlerinin Arap edebiyatına yaptıkları hizmeti küçümseyen Corci Zeydan'ın *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabîyye* adlı eserine reddiye mahiyetinde, başlangıçtan 1370 (1951) yılına kadar yaşayan Şii müelliflerin eserlerini tanıtan bir kitap yazmaya başlamıştı. Bu maksatla uzun yıllar çalıştıktan sonra *ez-Zerî'a* adlı bu büyük eseri ortaya koydu. Şii müelliflere ait 53.510 eseri alfabe sırasına göre ihtiva eden kitap yirmi beş cilt olarak basılmıştır (Necef-Tahrân 1355-1398). 2. *Tabakâtü a'lâmi-ş-Şî'a*. Hicrî IV-XIV. yüzyıllar arasında yetişen Şii âlimlerin biyografilerini ihtiva eden eser, *ez-Zerî'a*'ya ek mahiyetinde yazılmıştır. İlk üç asır, bu dönemlerle ilgili kaynakların çokluğu sebebiyle esere alınmamıştır. Eserin genel adı *Tabakâtü a'lâmi-ş-Şî'a* olmakla birlikte, her yüzyıla tahsis

Âgâ
Büzürg-i
Tahrânî

edilen müstakil bölümlere ayrı isimler verilmiştir. Şimdiye kadar basılan bölümler şunlardır: IV-V. yüzyıl (Beirut 1971); VI-VII. yüzyıl (Beirut 1972); VIII. yüzyıl (Beirut 1975); IX. yüzyıl (Tahrân 1362 hş.); X. yüzyıl (Tahrân 1366 hş.); XIII. yüzyıl (Necef 1374-1377, ikinci baskı: Meşhed 1404); XIV. yüzyıl (Necef 1373-1388, ikinci baskı: Meşhed 1404). XIV. yüzyıla ilgili bölüm dört cilt, XIII. yüzyıla ilgili bölüm iki cilt ve diğer yüzyıllara ait bölümler de birer cilt halinde yayımlanmıştır. 3. *Muşaffe'l-makâl fi muşannefi 'ilmi'r-ricâl*. Eserde hadis râvileri hakkında kitap yazan müelliflerin hal tercümeleriyle altı yüz Şii muhaddisin biyografisi verilmektedir (Tahrân 1337 hş.). 4. *Zeylû Keşfi'z-zunûn. Keşfü'z-zunûn'a dair notları olup Muhammed Mehdi Hasan el-Müsevi'nin tertip ve ilâveleriyle Hediyyetü'l-'ârifîn'in 1387'de Tahrân'da basılan ikinci cildinin sonunda 116 sayfa olarak neşredilmiştir. 5. Hediyyetü'r-râzî ile'l-İmâmî'l-Müceddid eş-Şirâzî. İran Şahı Nâsirüddin'in (1844-1894) bir İngiliz şirketine bütün imtiyazı vermesi üzerine, Müceddid diye bilinen Mirza Hasan b. Mahmûd eş-Şirâzî'nin bütün alışı verişinin haram olduğuna dair fetvası neticesinde, şahın kararından vazgeçerek şirkete beş yüz bin cüneyh ödemesini ele alan bu eser Necef'te basılmıştır (1388). 6. *Tavzîhu'r-reşâd fi târîhi haşri'l-ictihâd*. İctihad meselesinde Sünnî görüşü tenkit etmek için kaleme alınmıştır. 7. *en-Nakdû'l-laîf fi nefyi't-tahrîf 'ani'l-Kur'âni-ş-şerîf*. Kur'an'ın metninin asla tahrife uğramadığını savunduğu bu eseri, torunu Ali Nakî el-Münzevî tarafından Farsça'ya tercüme edilmiştir. Müellifin bunlardan başka kelâm, fıkıh, usûl-i fıkıh ve diğer konulara dair çoğu risâle şeklinde henüz basılmamış yirmi kadar eseri vardır.*